

MIHAELA SANDA SALONTAI

MĂNĂSTIRI
DOMINICANE
DIN TRANSILVANIA

EDIȚIA A DOUA REVIZUITĂ ȘI COMPLETATĂ

EDITURA MEGA • CLUJ-NAPOCA • 2022

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SALONTAI, SANDA

Mănăstiri dominicane din Transilvania / Mihaela Sanda Salontai. -

Ed. a 2-a, reviz. și completată. - Cluj-Napoca : Mega, 2022

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-020-512-8

726.54

Prima ediție: Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2002

Copyright-ul primei ediții: Mihaela Sanda Salontai

© Mihaela Sanda Salontai și Editura Mega, 2022

Tehnoredactare: Ioan Dorel Radu

Editura Mega | www.edituramega.ro

e-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS

PREFAȚĂ	7
I. INTRODUCERE	9
II. AȘEZAREA ȘI RĂSPÂNDIREA FRAȚILOR PREDICATORI ÎN TRANSILVANIA	27
II.1. Contextul istoric.....	27
II.2. Natio Transilvanica.....	29
II.3. Strategia fondărilor.....	34
II.4. Inserția urbană.....	41
II.5. Arii de influență.....	45
II.6. Relația cu orașele.....	47
II.7. Clădirile.....	49
III. MIȘCAREA OBSERVANTĂ	56
III.1. Iacob Rieher din Basel și prima încercare de reformare în Transilvania.....	58
III.2. A doua fază a reformei.....	59
III.3. Atitudinea față de venituri și proprietăți.....	63
III.4. Efecte în plan edilitar.....	68
IV. FONDĂRILE	74
IV.1. ALBA IULIA.....	74
IV.1.1. Problema identificării clădirilor.....	77
IV.2. BISTRIȚA.....	88
IV.2.1. Poziția în oraș.....	93

IV.2.2. Clădirile.....	95
IV.2.3. Mănăstirea călugărițelor.....	98
IV.3. BRAȘOV.....	114
IV.3.1. Poziția în oraș.....	119
IV.3.2. Clădirile.....	120
IV.3.3. Harale.....	124
IV.3.4. Mănăstirea călugărițelor.....	126
IV.4. CLUJ.....	141
IV.4.1. Poziția în oraș.....	147
IV.4.2. Clădirile.....	150
IV.4.3. Mănăstirea călugărițelor.....	160
IV.5. ODORHEIU SECUIESC.....	183
IV.5.1. Clădirile.....	185
IV.6. SEBEȘ.....	191
IV.6.1. Clădirile.....	193
IV.7. SIBIU.....	202
IV.7.1. Problema localizării primelor clădiri.....	207
IV.7.2. Reconstrucția în orașul interior.....	211
IV.7.3. Relevee de secol XVIII.....	212
IV.7.4. Biserica.....	214
IV.7.5. Mănăstirea călugărițelor.....	215
IV.8. SIGHIȘOARA.....	232
IV.8.1. Poziția în oraș.....	238
IV.8.2. Clădirile.....	239
IV.8.3. Mănăstirea călugărițelor.....	244
IV.9. VINȚU DE JOS.....	259
IV.9.1. Clădirile.....	262
IV.9.2. Etapele edificării.....	266
V. CONCLUZII.....	271
ABSTRACT.....	284
ABREVIERI.....	289
BIBLIOGRAFIE.....	291
IZVOARE EDITE.....	291
LITERATURĂ.....	295
INDICE.....	318
INDICE TOPONIMIC.....	318
INDICE ANTROPONIMIC.....	322

INTRODUCERE

PREMISELE APARIȚIEI ORDINULUI Fraților Predicatori, cunoscut și ca Ordinul Predicatorilor sau Dominican, au fost create de pericolul extinderii ereziilor dualiste apărute în secolul XII în Franța meridională și care, sub diverse denumiri și forme de manifestare, începeau să câștige teren în ținuturile supuse autorității apostolice. Pe fondul unui curent contestatar, izvorât din nemulțumirile iscate de opulența, luxul și decadența morală din sânul clerului catolic, așa numitele erezii predicau o înnoire morală, bazată, printre altele, pe ascetism. Constituirea ordinului se înscria în fenomenul înnoitor, născut din efervescența spirituală generată de mișcările evanghelice inspirate de viețile apostolilor și concretizat în constituirea ordinelor mendicante în primele decenii ale secolului al XIII-lea, care ofereau o nouă formă de luptă împotriva ereziilor prin predică și exemplul unei vieți guvernate de sărăcie, devoțiune și umilință¹. Pe tot parcursul secolelor XIII și XIV, dominicanii și franciscanii au fost un important instrument de misionariat apostolic al Bisericii romane, a căror răspândire în scopul evanghelizării va încerca să cuprindă o cât mai largă arie de acțiune.

Fondatorul ordinului, Sfântul Dominic (Dominic Guzman, 1170–1221), provenea dintr-o familie de mici nobili din centrul Spaniei. Orientat din fragedă tinerețe spre calea sacerdotală, el a urmat studii de filosofie și teologie la școala catedralei din Palencia, după care a intrat ca și canonic în capitlul episcopal din Osma, unde a devenit în scurt timp preot și subprior². Contactul cu erezia albigenză din sudul Franței i-a fost prilejuit de călătoria întreprinsă în anul 1203 cu o delegație episcopală în Danemarca, trimisă să aranjeze căsătoria regelui Castiliei, ocazie cu care a făcut cunoștință cu misionariatul întreprins de clerul local pentru creștinarea păgânilor din Țările Baltice³. În anii care au urmat, el a fost

angrenat în ofensiva papală pentru convertirea catarilor, culminată cu o cruciadă în 1208⁴.

Întemeierea ordinului a fost marcată de trei date importante, respectiv anul 1215, când la Toulouse, Sfântul Dominic puneaze bazele unei comunități religioase formate din predicatori în slujba diocesei, anul 1216, când papa Honorius al III-lea aproba constituirea sa ca un corp de canonici regulari având ca regulă de viață comună regula Sfântului Augustin și anul 1217, când a fost aprobată fondarea sa sub denumirea de Ordinul Predicatorilor (lat. *Ordo Praedicatorum/Ordo Fratrum Praedicatorum*)⁵. Urmărind să asigure fraților o solidă formație teologică, Sfântul Dominic a înlocuit tradiția monastică a muncii manuale cu studiul, căruia i-a rezervat un loc privilegiat în viața conventului. Constituțiile elaborate la primul capitol general din anul 1220 prevedeau renunțarea la posesiuni sau venituri și instituirea unei școli de teologie în fiecare convent, condusă de un lector⁶. Studiul și predica, îmbrăcate în haina sărăciei voluntare, au fost trăsăturile care au individualizat Ordinul Fraților Predicatori la înființarea lui.

Primul convent a fost fondat în anul 1215, la Toulouse. Așezați provizoriu în casa unui patrician înstărit, frații au folosit la început drept oratoriu biserica Saint Romain din oraș, pe care au preluat-o cu sprijinul episcopului⁷. Între anii 1218–1221 conventul din Toulouse a servit drept centru pentru fondările din Montpellier, Lyon, Narbonne, Le Puy și Bayonne. Alte fondări au avut loc la Bologna și Paris, care alături de conventul din Toulouse au devenit centre de expansiune a ordinului⁸. Din punct de vedere al structurii teritorial-administrative, ordinul a fost divizat în provincii a căror întindere se raporta, în general, la configurația etno-geografică și politică a teritoriilor respective și care aveau în frunte un prior provincial. Conducerea ordinului a fost asigurată de un maestru general ales de capitolul general, care era format din priorii provinciali însoțiți de doi delegați (*diffinitori*)⁹ și care avea competențe legislative. Până la sfârșitul secolului XIV, ordinul nu a avut o *curia* stabilă, maestrul general avându-și reședința în conventul său. În timpul schismei papale, sub generalatul lui Raimund de Capua (1380–1399), conventul Santa Maria sopra Minerva din Roma a fost ales ca reședință permanentă a maestrului general¹⁰. O situație similară era în cazul provinciilor, unde nu exista un centru fix ca reședință permanentă a priorului provincial, care pe perioada mandatului rămânea în conventul din care făcea parte.

Așezarea fraților predicatori în orașe și târguri, asemeni altor confrăți mendicanți, era consecința unor transformări socio-economice petrecute deja în secolul XII în țările apusene, foarte bine surprinse de

André Vauchez: „Pentru ca o colectivitate religioasă să poată să se elibereze de regimul domenal și să-și interzică deținerea oricărei rezerve, în natură sau în bani, trebuiau să existe destule orașe, posibilități de lucru și burghezi caritabili”¹¹. Idealul sărăciei privite ca model de virtute creștină și alegerea cerșetoriei ca sursă de subzistență au condus noile ordine religioase spre centrele comerciale și meșteșugărești aflate în plin avânt economic. Acestor considerente prozaice li s-au alăturat cele de ordin spiritual, mai exact răspândirea erezilor în orașe, unde existau focare cu mari șanse de extindere prin intermediul fluxului de populație aflată în tranzit. Potrivit unei cronici a dominicanului Bernard Gui, în 1221, la moartea Sfântului Dominic, congregația era împărțită în opt provincii, respectiv: Spania, Provence, Franța, Lombardia, Roma, Teutonia, Anglia și Ungaria, urmate la scurt timp de noile provincii Polonia, Dacia, Grecia și Țara Sfântă, create la capitlul general din 1228¹². În anul 1303 existau deja 18 provincii care totalizau 590 de conventuri, iar până la sfârșitul secolului al XV-lea numărul provinciilor a crescut la 23. La sfârșitul secolului al XIII-lea, fiecare oraș important din ținuturile Europei catolice avea câte un convent dominican.

Condițiile constituirii unui convent au fost reglementate în constituțiile din 1228, care impuneau un număr minim de 12 frați, între care un prior și un lector, iar aprobarea capitlului general era obligatorie¹³. Nerespectarea acestei decizii era amendată cu retragerea dreptului de a trimite reprezentanți la capitlurile provinciale. Din cercetările întreprinse până în prezent, se desprinde concluzia că fondările dominicane au urmat două căi, respectiv o cale programatică trasată prin politica de expansiune a ordinului, orchestrată la nivelul conducerii provinciei, și o cale aleatorie, rezultată din inițiativa particulară a unor reprezentanți ai elitelor urbane ori a unor nobili sau principii. În ambele cazuri, era necesară obținerea aprobării capitlului general și a unei confirmări din partea papei. Fondarea unui nou convent cuprindea câteva etape premergătoare, care erau gestionate de priorul provincial și difinitorii capitlului provincial¹⁴. Se putea porni fie de la o propunere venită din partea unor frați misionari, fie de la o solicitare făcută de un laic care oferea un imobil sau un teren pentru construcție. Urma apoi o analiză a oportunității noii fondări, după care conducerea provinciei delega câțiva frați pentru evaluarea locului, iar dacă raportul era favorabil, noua fondare era supusă aprobării capitlului general și era trimis acolo un prim grup de frați care urmau să înceapă pregătirile pentru noua construcție¹⁵. În acest stadiu, așezământul avea statut de *locus*, ceea ce însemna că comunitatea nu avea componența statutară, era condusă de un vicar numit de capitlul provincial și era lipsită de drepturi constituționale¹⁶.

Ca urmare a creșterii numărului fondărilor, în 1275 a fost decisă împărțirea provinciilor în vicariate conduse de vicari cu autoritate similară cu cea a provincialului, exceptând confirmarea și demiterea priorilor conventuali și a lectorilor¹⁷. Abolită în 1278, această măsură a fost reintrodusă mai târziu de capitlurile generale prin instituirea unor districte cu denumirea de *contrata* sau *natio*, conduse tot de un vicar. În secolul al XV-lea, provincia Ungaria se compunea din cinci districte, respectiv *natio Hungarica*, *natio Transilvanica*, *natio Slavonica*, *natio Croatica* și *natio Moldavica*¹⁸.

Încă din perioada de început, ordinul s-a extins cu o ramură feminină alcătuită din congregațiile de femei care, adoptând regula Sfântului Augustin, au constituit așa-numitul Ordin Secundar sau Al Doilea Ordin al Sfântului Dominic¹⁹. La moartea Sfântului Dominic existau trei mănăstiri afiliate ordinului, respectiv la Prouille, Madrid și Roma²⁰. În 1246, Inocențiu al IV-lea a limitat tutela (*cura*) fraților la viața spirituală a călugărițelor, fără amestec în treburile temporale²¹. Sarcina îngrijirii pastorale din partea fraților consta în predică și administrarea sacramentelor și a avut perioade de întrerupere cauzate fie de curente de opinie care au marcat sporadic politica ordinului, fie de intervenția papei. Prima reglementare a raporturilor fraților cu mănăstirile de femei încorporate ordinului a fost introdusă de papa Clement al IV-lea, care în 1267 le-a plasat în subordinea directă a maestrului general, cu obligativitatea fraților de a le asigura administrarea sacramentelor și de a supraveghea disciplina monastică și respectarea regulei de viață comună²². Autoritatea imediată era priorul provincial, care delega o parte din competențele sale priorului celui mai apropiat convent, sau, începând din secolul XIV, unui vicar special. Asistența prea asiduă acordată de frați mănăstirilor a fost amendată de capitlul general din 1357, când li s-a interzis bărbaților orice fel de implicare în instrucția femeilor, precum și accesul în spațiile mănăstirii cu excepția bisericii; în mod excepțional, în cazurile de boală era permisă vizita confesorului însoțit de un confrate²³. Conform constituțiilor promulgate în 1259 de maestrul general Humbert de Romans, vârsta minimă pentru intrarea surorilor în ordin era de 13 ani²⁴. Supuse unui regim strict de clausură, călugărițele erau dedicate unei vieți contemplative, nu erau angrenate în misionariile apostolice ale ordinului și nu beneficiau de același nivel de instrucție cu cel al fraților. Studiul nu făcea parte din viața lor în mănăstire, iar, după cum aceleași constituții o arată, cel puțin o parte dintre ele erau *non litterate*²⁵. Totuși, bibliotecile și codicele miniate păstrate, mai ales din evul mediu târziu, relevă o situație neuniformă între mănăstiri și zone geografice, precum și faptul că studiul și copierea manuscriselor, redactate mai cu seamă în

vernaculară, au fost cu timpul incluse în preocupările zilnice ale călugărițelor²⁶. În ceea ce privește edificiile, constituțiile din 1259 prevedeau ca acestea să fie modeste (*humilia*) și lipsite de exuberanță, împrejmuite cu ziduri înalte și solide, iar bisericile trebuiau prevăzute cu separări (*intermedia*) între locul rezervat surorilor și exterior, respectiv între corul călugărițelor și restul bisericii; comunicarea între cele două părți se făcea printr-o fereastră zăbreliță potrivit de mare (*fenestra ferrea competentis magnitudinis*), pentru ascultarea predicilor, și alte două mai mici, tot zăbrelite, pentru confesiuni (*due fenestre parvule ferrate ad confessiones audiendas*)²⁷.

A treia ramură a ordinului avea la origine congregațiile laice de penitenți, recunoscuți printr-o bulă a papei Honorius al IV-lea din 1286²⁸. Congregațiile de penitenți ai Sfântului Dominic, organizate în grupuri de bărbați și femei care duceau o viață retrasă, au primit o regulă de viață comună (*regula sive religiose vivendi forma*) aprobată printr-o bulă emisă de Inocențiu al VII-lea în 1405 și confirmată de Eugen al IV-lea în 1439²⁹. Ele au fost puse sub autoritatea maestrului general și a priorului provincial, iar serviciul divin, confesiunea și supravegherea respectării regulei trebuiau asigurate de un preot dominican. Încurajată de fracțiunea observantă din cadrul ordinului, mișcarea feminină a luat amploare în secolul XV în contextul faimei dobândite de Caterina de Siena (1347–1380), mistică terțiară devenită model al vieții penitente (canonizată în 1461). Comunitățile regulate de femei au primit, printre altele, norme privind îmbrăcămintea (tunică albă cu mantie neagră, broboadă și vâl din pânză de in sau cânepă de culoare albă) și li s-a impus să asiste periodic la liturghii în biserica conventului dominican din apropiere. O bulă din 1475 a papei Sixtus al IV-lea confirma privilegiile acordate terțiarilor dominicani și plasarea acestora sub autoritatea maestrului general și a priorilor provinciali³⁰. Mai târziu, o circulară din 1491 a maestrului general Joachim Torriani aducea lămuriri pentru provincia Teutonia cu privire la autoritatea provincialului asupra terțiarelor regulate, care putea fi exercitată prin vicari și includea vizitarea anuală a caselor acestora pentru controlul respectării regulei, revocarea priorisei, alegerea confesorului și primirea de novici, precum și respectarea orelor canonice impuse surorilor³¹; în privința veșmintelor surorilor, era obligatorie respectarea prevederilor constituționale, respectiv fără vâl negru (*habitu sine velis nigris*), iar dacă provincialul considera potrivit, cu scapular³². Deși surorile terțiare nu erau supuse unui regim la fel de strict în privința clausurii ca cel al călugărițelor din Ordinul Secundar, sub multe aspecte ele aveau un mod de viață similar, iar în unele cazuri li s-a acordat același statut și dreptul de a purta veșmintele și vâlul negru al călugărițelor³³.

Afilierea congregațiilor de penitenți la Ordinul Predicatorilor a avut loc în contextul mișcării observante, care în secolul XV a căpătat amploare în toate provinciile ordinului³⁴.

Unul dintre aspectele cele mai sensibile și care s-a manifestat cu o oarecare consecvență de-a lungul timpului, l-a constituit relația tensionată a fraților predicatori cu clerul secular. Dacă inițial, dominicanii fuseseră acreditați de papalitate cu prerogative de asistență misionară în acțiunile antieretice ale episcopilor, cu timpul relațiile s-au deteriorat din cauza concurenței și lipsei de obediență a fraților predicatori față de capitlurile diocezane. Acest paralelism născut de ordinele cerșetoare, cu dependență directă de Sfântul Scaun, drept de predică și de prestare a serviciilor pastorale precum și de culegere a pomenilor în teritoriile episcopiilor, a dat naștere unui sistem ecleziastic paralel cu cel al clerului secular, pe care-l concureau – în special pe plan financiar – și cu care au avut numeroase conflicte. Controlul episcopilor asupra fraților predicatori a fost exercitat cu intermitențe, pe perioade de timp relativ scurte. O bulă papală din anul 1219 le dădea dominicanilor dreptul să predice și să strângă pomeni în dioceze, fapt menit inițial să întărească autoritatea episcopilor, dar care, către mijlocul secolului al XIII-lea a generat o adevărată criză. Sub imperiul presiunilor din ce în ce mai mari venite din partea clerului secular, în noiembrie 1254 Inocențiu al IV-lea emitea o nouă bulă prin care revoca privilegiile dominicanilor, punându-i sub controlul clerului local; la doar o lună după aceea, decretul a fost anulat de noul pontif Alexandru al IV-lea³⁵. Disputa a continuat pe tema dreptului de confesiune și s-a încheiat formal în anul 1281, când Martin al IV-lea le-a acordat preoților dominicani dreptul de a predica, de a asculta confesiuni, de a administra penitențe și de a acorda iertarea păcatelor fără nici o autorizare prealabilă³⁶. Prin bula *Virtute conspicuos* din 6 martie 1374, papa Grigore al XI-lea le acorda dominicanilor o serie de privilegii, confirmate apoi de Martin al V-lea în 1427³⁷ și care priveau următoarele aspecte: dependență directă de Sfântul Scaun, scoaterea problemelor interne ale ordinului de sub control episcopal, dreptul de a ridica biserici și locașuri publice de cult, dreptul de a celebra oficii divine, de a administra sacramente și de a înhuma credincioși laici în cimitirele lor, dispensă de la plata impozitului pe veniturile încasate din legate testamentare precum și din donații și onorarii pentru înmormântări, libertatea de a preda teologia în propriile școli și în universități.

Un aspect care a caracterizat Ordinul Predicatorilor încă de la întemeiere, l-a constituit importanța acordată studiului, instrucția fiind considerată o condiție indispensabilă predicatorului misionar, propagator și apărător al doctrinei catolice. Înlocuirea muncii manuale din

tradiția monastică cu studiul, a avut ca mobil principal necesitatea asigurării unui nivel de instrucție corespunzător tuturor fraților predicatori, a căror misiune principală era convertirea și evanghelizarea prin predică. Pe de altă parte, orientarea ordinelor cerșetoare spre centrele urbane și târguri excludea practicarea muncilor agricole, specifice până atunci abațiilor benedictine și cisterciene, care erau amplasate în zone rurale și în extravilan. În perioada de intensă activitate misionară din secolul XIII, dar și mai târziu, s-a urmărit formația poliglotă a fraților predicatori, care trebuiau să cunoască limbile popoarelor din ținuturile în care mergeau³⁸.

Deja de la intrarea în noviciat, fraților li se cerea să aibă un nivel de instrucție elementar, ceea ce ar presupune scrisul, cititul și cunoștințe de bază pentru limba latină. La capitlul provinciei Provence ținut la Narbonne în 1250, li s-a cerut priorilor să nu primească novici necorespunzători ca instrucție și vârstă³⁹. Bazele sistemului de învățământ dominican au fost puse în secolul XIII, prin crearea unor școli de doi ani în fiecare convent, conduse de un profesor (*doctor/lector*), care predă cursuri de gramatică latină și teologie fraților care depuseseră jurământul de intrare în ordin⁴⁰. După absolvirea cursurilor primare, frații își puteau continua studiile într-un *studium solemne*, care opera la nivelul provinciei, sau într-un *studium generale*, deschis tuturor membrilor ordinului⁴¹. Absolvirea unui *studium generale* îi dădea dreptul predicatorului să predea în școlile conventuale, deschizându-i calea spre postul de prior sau chiar spre conducerea unui *studium* mai puțin important. În secolul XIII, cel mai important centru de învățământ superior dominican era conventul Sf. Iacob din Paris, care dispunea de două catedre la facultatea de teologie pariziană și acorda titlul de *magister*, cel mai înalt grad academic. Un *studium generale* era, de regulă, în colaborare cu o universitate, cel al conventul Sf. Iacob de pe lângă universitatea din Paris fiind urmat de alte patru *studia generalia* la Oxford, Bologna, Montpellier și Köln⁴². Printre deziderate s-a numărat și atragerea unor reprezentanți ai elitei intelectuale a epocii în rândurile ordinului.

În privința edificiilor, era vorba de transpunerea într-un mediu dens construit a programului de arhitectură monastică practicat până atunci în afara ariilor locuite. Constrângerile de dezvoltare pe orizontală, generate de lipsa de spațiu, au determinat realizarea unor volumetrii compacte, integrabile sistemului de parcelare existent și condiționate de relația cu spațiul public. Nucleul ansamblului era constituit din biserică și claustrul rezervat spațiilor de viață comună, de regulă legate printr-o circulație exterioară acoperită, la care se adăugau alte încăperi regulamentare și anexe (infirmeria, atelierele etc.), cimitirul conventului și grădina. Întregul ansamblu necesita un teren destul de mare, pe care în multe